

MEKKE DÖNEMİ SONLARINDA KUR'ÂN'IN EHL-İ KİTAP'A HİTABI: HİCRET SONRASINA MESAJLAR BAĞLAMINDA KRONOLOJİK BİR ANALİZ

Burhan Çonkor

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı,
Çankırı Karatekin University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsir, Çankırı, Türkiye,
bconkor@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8285-7969>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 7 Mart 2024 **Accepted / Kabul Tarihi:** 20 Haziran 2024

DOI: 10.26791/sarkiat.1448328

Mekke Dönemi Sonlarında Kur'an'ın Ehl-i Kitap'a Hitabı: Hicret Sonrasına Mesajlar Bağlamında Kronolojik Bir Analiz

Öz

Bu çalışma Kur'an'ın, hicret öncesine tekabül eden Mekke döneminin son üç yılı özelinde Ehl-i kitap ve özellikle de Yahudilere olan hitabını incelemektedir. Hz. Peygamber ve Müslümanların yoğun bir şekilde karşı karşıya gelmeleri Medine dönemine tekabül etse de risaletin ilk yıllarından itibaren Ehl-i kitap'ın doğrudan ya da dolaylı olarak muhatap alındığı bilinmektedir. Buna ilave olarak Mekke dönemi sonlarına gelindiğinde, Araplarla Yahudiler arasında gelişen iletişim ve vahye muhalif ortak tavır, Kur'an'ın dikkate aldığı bir husus olmuştur. Vahyin bu duruma müdahalesi de Yahudilere, dinlerinin ve peygamberlerinin Müslümanlarla aynı kaynaktan geldiğinin hatırlatılarak onların müşrik Arapların değil Müslümanların yanında olmaları gerektiğinin hatırlatılması şeklinde olmuştur. Bu doğrultuda Yahudiler üzerinden Ehl-i kitap gruplarına verilen mesajlardan biri de atalarının, kendilerine gönderilen peygamberlere karşı sergiledikleri muhalif tavırların hatırlatılarak kendilerinin de benzer hatalara düşmemeleridir. İlgili ayetler değerlendirildiğinde, dönemin muhataplarına çeşitli şekillerde hicret sonrasına dair şuurlandırma yapıldığı anlaşılmakta, özellikle de Müslümanlara aynı ortak özellikleri dikkate alarak Ehl-i kitap gruplarının inananları ile iyi geçinmeleri bildirilmektedir. Çalışmamızda, daha önce tespit ettiğimiz ve hicret öncesi döneme tekabül eden ayetler incelenerek, Yahudiler özelinde hicret sonrasına dair verilen mesajlar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Mekke, Medine, Ehl-i Kitap, Vahiy

The Qur'an's Address to The Ahl Al-Kitab At The End of The Mecca Period: A Chronological Analysis in The Context of Messages After The Hijra

Abstract

This study examines the Qur'an's address to the Ahl al-kitab, especially the Jews, at the end of the Meccan period, which corresponds to the pre-Hijrah period. Although the Prophet's and Muslims' intense confrontation corresponds to the Medinan period, it is known that the Ahl al-kitab were addressed directly or indirectly from the early years of the Prophethood. In addition, by the end of the Meccan period, the communication between Arabs and Jews and their common attitude against revelation was a matter that the Qur'an took into consideration. The intervention of the revelation in this situation was to remind the Jews that their religion and prophets came from the same source as the Muslims and that they should be on the side of the Muslims, not the polytheist Arabs. In this direction, one of the messages given to the Ahl al-kitab groups through the Jews was to remind them of the oppositional attitudes of their ancestors towards the prophets sent to them and to prevent them from falling into similar mistakes. When the relevant verses are evaluated, it is understood that the interlocutors of the period were made aware of the post-Hijrah period in various ways, and especially the Muslims were informed to get along well with the believers of the Ahl al-kitab groups by taking into account the same common features. In this study, we will examine the verses that correspond to the pre-Hijrah period that we have previously identified and evaluate the messages given about the post-Hijrah period in the case of the Jews.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Mecca, Medina, Ahl al-kitab, Revelation

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, risâlet dönemi boyunca Hz. Peygamber vasıtasıyla, indirildiği dönemin şartlarına göre muhataplara seslenmiş ve bu süre içerisinde cereyan eden olaylara çeşitli şekillerde müdahalelerde bulunmuştur. Dolayısıyla Kur'an ayetleri, indirildiği zamana ve muhataplara işaret eden birtakım izler taşımaktadır. Ayetleri, Mekkî ve Medenî olarak kategorize etmemize olanak tanıyan özelliklere ilave olarak, kullanılan kavram ve ifade edilen içerik itibarıyla de daha detaylı çıkarımlar yapmak mümkündür.

Farklı olay ve durumlara göre münecemen nâzil olan ayetleri doğru anlayabilmek için kime hitap ettiğini, hitap edilenin kim olduğunu anlamak için de ayetin indiği zamanı bilmek önem arz eder. Nüzûl sebeplerine dair rivayetlerle Mekkî Medenî Kur'an ayetlerinin tespitine dair rivayetlerde bu türden bilgiler yer alsa da konuyla ilgili daha net malumatlar, rivayetlerin içeriklerinin incelenmesi ve sîretle nüzûlün birlikte değerlendirilmesiyle anlaşılacağı muhakkaktır.

Ayetlerin hangi muhataba seslendiğinin bilinmesi, hitaptaki içeriğin anlaşılması ve uygulanması açısından son derece önemlidir. Örneğin zekâtta bahseden bir âyet-i kerimedeki muhatabın zengin Müslümanlar olduğunu fark edemeyip, zengin fakir bütün Müslümanları zekâtla mükellef kabul etmenin ortaya çıkaracağı yanlış anlaşılmaya benzer şekilde, zaman ve duruma göre risâlet dönemi içerisinde değişen muhatapları fark edememek de vahyin mesajının doğru anlaşılmasını, ya da daha iyimser yaklaşımla eksik anlaşılma ihtimalini gündeme getirmektedir. Bu doğrultuda, düşman karşısında sabrı ve yüz çevirmeyi tavsiye eden ayetlerle cihadı emreden ayetlerin hangi muhataplara ve hangi bağlamda hitap ettiğinin fark edilememesi durumunda ortaya çıkacak yanlış anlaşılmalar da düşünülebilir.

Örneğin ilk bakışta aynı ayetlerin tekrar ettiği algısına rağmen, daha dikkatli incelendiğinde ve ayetin indiği döneme dair bilgi sahibi olduğumuzda, muhteva olarak tekrar gibi görünen ayetlerin aslında farklı bir muhataba ve farklı bir üslup ve içerikle hitap ettiği sonucuna ulaşılabilmektedir. Mekke döneminin başlarında müşriklerin muhatap alındığı ayetlerdeki içerik ve üslupla, dönemin sonlarına doğru Medine'den gelen kabilelere aynı içeriğin farklı üslup ve örneklerle sunulmuş olması konu hakkında zikredilebilecek somut örneklerdendir.¹

Bu bakış açısıyla Mekke dönemi özelinde ya da genel anlamda Ehl-i kitap'ı konu alan ayetler ya da Müslümanlarla Ehl-i kitap ilişkilerine dair çalışmalar yapılmış olup, ilgili kısımlarda bahsi geçen çalışmalardan da istifade edilmiştir.² Bizim çalışmamız ise bunlardan farklı olarak, daha dar bir alan olan son Mekke dönemi diyebileceğimiz hicret öncesi üç yıllık süre zarfında nâzil olan sûrelerde kitap ehline yönelik ifadelerin, hicret sonrasına dair mesajlarını içermektedir. Bu bağlamda, bahse konu zaman aralığına tekabül eden sûrelerin tespitine dair daha önce yaptığımız çalışmada kısmen değindiğimiz, Ehl-i kitap'a dair içerikler, bu çalışmamızda geliştirilerek hicret sonrasına hazırlık bağlamında ele alınmış ve ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir.³

Bu yaklaşımdan hareketle çalışmamızda özellikle nüzûlü hicret öncesine döneme tekabül eden son dönem Mekkî ayetlerde Ehl-i kitap'ın hangi açılardan muhatap alındığı ile ilgili ayetlerin hicret sonrası döneme dair ne tür mesajlar içerdiğine dair çıkarımlara yer verilecektir. Kur'an'da, üzerinde en çok durulan ve hitap edilen muhataplardan biri olan Ehl-i kitap, daha çok Medine döneminde anılmaya başlansa da önemli sayıdaki Mekkî ayetlerde onlardan bahsedilmiş olması, hiç şüphesiz onların önemsendiğini göstermektedir. İskân açısından Mekke'deki varlıkları tartışılır olsa da Araplar üzerindeki etkileri açısından tartışmasız önemli bir konumda bulunmaları onların bizzat muhatap alınmasında önemli bir etken olmuştur. Çalışmamızda kendilerine seslenen ya da onları çeşitli açılardan konu edilen ayetlerdeki, hicret sonrasına hazırlık anlamı taşıyan içerikler üzerinde durulacaktır. Elde edilen sonuçlar, bahsi geçen toplulukların ne kadar dikkate alındığını ve onların bu yaklaşıma ne kadar karşılık verdiğini ortaya koymanın yanında, günümüze dair mesajları açısından ayetlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağını ümit ediyoruz.

1 Bk. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an-Siyer Eşliğinde Kur'an'ı Anlamak*, trc. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2014), 2/107, 228, 276, 356. Ayetlerin tedricî olarak nâzil olmasının hükümlere etkisine dair bir örnek olarak bk. Yahya Arslan, "Hacla İlgili Ayetlerin Tedricîlik Açısından Değerlendirilmesi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (Nisan/April, 2024), 103-128.

2 İlgili çalışmalara örnek olarak bk. Sami Kılınçlı, *Mekkî Surelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap İle İlişkileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012); Sami Kılınçlı, "Mekkî Surelerde Mü'minlerin Ehl-i Kitap İle İlişkileri", *bilimname*, XXII, 2012/1, 251-273; Bedriye Yılmaz, *Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2021); Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2024).

3 Mekke son dönemi ve hicret öncesinde indirildiği sonucuna ulaştığımız 23 sure ile bu surelerdeki Ehl-i kitap'a dair içerikler hakkında bk. Burhan Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 102-182, 240.

1. Mekke'de Ehl-i Kitap Varlığı ve Müşrik Araplarla Etkileşimleri

Önceki münzel kitaplara ilave olarak Kur'an'da da sıklıkla ve açık bir şekilde seslenilen Ehl-i kitap ve özellikle de Yahudiler, vahyin Medine dönemine tekabül eden ayetlerinde daha çok yer almıştır. Ancak Mekki ayetlerde de zaman zaman ve çeşitli bağlamlarda zikredildiği olmuştur. Bu durum azınlık da olsa Mekke'de Ehl-i kitap grubun varlığına işaret etmektedir.⁴ İlave olarak ticaret özelinde Mekke dışındaki Yahudilerle Arapların yakın ilişki ve etkileşimlerine hatta Yahudilerin Araplar üzerindeki etkilerine de işaret edebilir. Bazı çalışmalarda, Mekke'de yaşayan Ehl-i kitap grubun daha çok sayıları bini bulmayan Suriye ve Bizans Hıristiyanlarından oluştuğuna dair kanaatler ifade edilmektedir.⁵ Zira Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e bazı soruların sorulduğundan bahsetmekte ve bu sorulara cevap vermektedir.⁶ İleride açıklanacağı üzere Mekke döneminde müşrik muhataplardan beklenemeyecek, ancak Ehl-i kitap'ın dini ve tarihi bilgilerinin ürünü olan bu tür soruların yer aldığı ayetlerin nüzülüne dair rivayetlerde de soruyu soranların doğrudan ya da müşrikler aracılığıyla Yahudiler olduğu anlaşılmaktadır. Mekke'deki Hıristiyan varlığına dair verilere bakıldığında tüccar Mekki Arapların gittikleri yerlerde Hıristiyanlığa dair önemli malumat edindikleri, belki de bu etkileşimin sonucu olarak Mekke'de yerleşik Hıristiyan bir azınlığa⁷ ilave olarak Hz. Peygamber'le görüşmeleri neticesinde Müslüman olan ve Ebû Cehil tarafından hakarete uğrayan Habeşli Hıristiyanlara,⁸ Mekke'de önemli sayıda yerleşik Hıristiyan'ın var olduğuna ve ilk vahyi duyan Hıristiyanların bunu araştırmak için gittiklerine dair nakiller,⁹ Ehl-i kitap'ın zikredildiği azımsanamayacak sayıdaki Mekki ayetlerin anlaşılması açısından kayda değerdir.

Buna göre Mekke'de azınlık da olsa Ehl-i kitap gruplarının varlığı ile Kur'an'ın Mekki dönemde de bu grupları belli ölçülerde muhatap aldığı, dolayısıyla ilgili ayetlerin mesajlarını anlarken o dönemin muhatapları üzerinden düşünmenin doğru bir yaklaşım olacağını düşünmekteyiz.

Mekke'de Hıristiyan bir azınlığın varlığından bahsedilebilse de kronolojik olarak Mekke döneminin hicret öncesi yıllarına tekabül eden sûre ve ayetlerde, bahsi geçen gruplarla Hz. Peygamber arasında cereyan eden etkileşime dair kayda değer bir bilgiden bahsedilememektedir. Ancak vahiy, çeşitli şekillerde ve özellikle kissalar bağlamında onlara, Peygamber'in tarafında olmaları gerektiğini hatırlatarak, atalarına gönderilmiş olan peygamberler konusundaki hatalı davranışları gibi vahye muhalif çeşitli refleksleri konusunda uyarılarda bulunmuştur.¹⁰ Sadece Mekki sûre ve ayetler değil Kur'an'ın bütünü incelendiğinde vahyin, önceki toplumlar ve inanışlar içerisinde daha çok Ehl-i kitap üzerinde durduğu görülecektir. Hatta ilk sûrelerden olan Müddessir sûresinde Ehl-i kitap'ın inanması için onlara özel olarak yer verildiği görülmektedir.¹¹ Onları konu edinen bu ilk ayet dikkate alındığında vahyin başlangıcından itibaren bu gruplarla ilgilenildiği anlaşılmaktadır.¹²

Bu durum; Hz. Peygamber'in zorluk ve meşakkat anlamında Mekke'deki konumunun İsrailoğulları'na gönderilen peygamberlerle benzer olması, müşriklerin, İsrailoğulları'nın peygamberlerine karşı gösterdiği dirence benzer direnci göstermeleri, Yahudilerin özellikle Medine döneminde müşriklerle beraber hareket etmeleri gibi sebeplere bağlanabilir.¹³

Daha önce de belirtildiği üzere, Arabistan'ın çeşitli yerlerindeki varlıklarına rağmen Yahudiler, çoğunlukla Medine'de yaşamaktadır.¹⁴ Mekke'ye sanatkâr ya da işçi sıfatıyla çalışmak üzere gelen azınlık bir Yahudi topluluğuna¹⁵ ek olarak, Kâbe'nin tamiratı esnasında ortaya çıkan ve Süryanice yazılmış bir evrakı, o esnada orada bulunan Yahudi

4 Bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyârî İbn Hişâm, *es-Sîre*, thk. Mustafa es-Sakâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhâfîz eş-Şelebî (Beirut: Dâr-u İhyâi't-türâsî'l-Arabî, ts.), *es-Sîre*, 1/237-244; Muhammed İzzet Derveze, *Sîretü'r-rasûl - Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, trc. Mehmet Yolcu (İstanbul: Düşün Yayınları, 2012), 1/41.

5 Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 1/103-105.

6 el-İsrâ 17/85; el-Kehf 18/83.

7 Cevâd Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arabî kable'l-İslâm* (y.y.: Dârü's-sâkî, 1422), 12/179-182.

8 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II/32-33.

9 Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/211.

10 Örnek olarak bk. el-Kehf 18/9-24; el-Enbiyâ 21/48-91; el-Mü'minûn 23/23-41, 45-50.

11 el-Müddessir 74/31.

12 Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/202.

13 Bk. Ömer Faruk Harman, "Tefsîr Geleneğinde Yahûdilere Bakış", *Türkiye Dinler Târihi Derneği yay. sayı: 4*, 2004, 119-120.

14 Medine Yahudileri hakkında bk. Nuh Arslantaş, "Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", *İstem* 11 (Aralık 2008), 9-46; Bedriye Yılmaz, "Erken Dönem Kur'an Tefsirlerine Göre Medine Yahudilerinin Kimlik ve Geleneklerine Genel Bir Bakış", *Milel ve Nihal*, 18/1, (2021), 67-96.

15 Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınları, 1993), 1/552, 553.

birinin okuduğu,¹⁶ Üzeyne olarak bilinen bir Yahudi'nin Abdullmuttalib'in korumasında olduğuna dair rivayetlerle,¹⁷ İsrâiloğulları âlimlerinin, Kur'an'ın doğruluğuna dair şهادette bulduklarından bahseden ayetler,¹⁸ Mekke tarihindeki Yahudi varlığının kanıtları olarak sunulmuştur.¹⁹

İnsanlar ve kültürler arası etkileşimi kanıtlamak için ya da Kur'an'ın seslendiği muhatabı sadece o bölgedeki yerleşik gruplar içerisinde aramak da doğru bir bakış açısı olarak görünmemektedir. Kur'an'ın Mekke döneminde Yahudilerden bahsetmesini izah ederken, onların Mekke'de meskûn olduklarını teyid etme zorunluluğu da bu doğrultuda yeniden düşünülebilir. Zira Kur'an, Yahudilere çok fazla hitap etmiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri yukarıda da yer verildiği üzere Mekke ya da Medine'de yaşamalarından ziyade vahiy tarihindeki yerleri ve hem inananlar hem de müşrikler üzerindeki önemli etkileridir. Daha açık bir ifadeyle söz gelimi Yahudiler, Mekke ve Medine'de hiç olmasalar dahi, risâlet dönemine aynı şekilde etki edecek kadar önemli bir konuma sahiplerdi. Çünkü onlar, ilahi kitaba muhatap olmanın yanında Araplarla ticari olarak da sıkı bir ilişki içerisindeydiler ve bu durum aynı yerde yaşamasalar dahi aralarında sürekli devam eden bir etkileşime olanak sağlıyordu.

Örneğin Yahudilerin, ticaret yapmak ve onlara göre insanların kaybolan mallarının yerini bulmaya çalışmak, gelecekte haber vermek gibi amaçlarla kâhin sıfatıyla Mekke'deki panayırlara yıllık olarak katılmaları, para kazanmalarının dışında, onlara göre düşük eğitim seviyesine sahip müşrik Arapları etkilemelerine olanak sağlıyordu.²⁰ Bu etkileşim, Yahudileri, risâlet döneminde Arapların gerek Kur'an ve gerekse de Hz. Peygamber'le ilgili soru sorup fikir aldığı seçkin kimseler konumuna getirmiş, ticari etkileşim beraberinde Araplarla Ehl-i kitap arasında dini ve kültürel etkileşimi de sağlamıştır. Buna bağlı olarak Mekke'de başlamış olan İslami hareket de Araplar vasıtasıyla Mekke dışında da duyulur hale gelmiştir.²¹ Netice itibarıyla Arapların, kitap ehli ve daha özel manada Yahudilerden, sosyo-kültürel alana ilave olarak, başta peygamberlik müessesesi olmak üzere, kâinatın yaratılışı, şeytan, melekler, kıyamet ve ahiret²² gibi dini konularda da etkilendiklerini söylemek mümkündür.²³

2. Mekke Dönemi Sonlarında Vahyin Ehl-i Kitap'a Yönelik Söylemleri

Kur'an'ın öncelikli olarak hitap ettiği topluluk hiç şüphesiz Mekkeli müşriklerdir. Bu durum, Mekke döneminde nâzil olan sûre ve ayetler incelendiğinde açıkça görülecektir. Genel tablo bu olmasına rağmen, yukarıda da bahsedildiği üzere eğitim ve ticari konulardaki üstünlükleri nedeniyle Araplar üzerinde önemli bir etki kurmuş olan Yahudiler de vahyin, doğrudan ve dolaylı olarak hitap ettiği ana unsurlardandır. Hz. Peygamber'in davetinin zamanla daha fazla duyulmasının doğal sonucu olarak, özellikle Mekke dönemi sonlarında Yahudi-Müşrik Arap münasebetleri daha fazla artmış olacak ki Yahudilere hitap eden ayetlerde de bu doğrultuda bir artış söz konusu olmuştur.

Risâletin Mekke yıllarını birkaç döneme ayırdığımızda²⁴ ilk dönem olarak ifade edebileceğimiz ilk üç veya beş yıla kadarki sûrelerde doğrudan Yahudilere hitap eden ayetlere pek rastlanmaz. Ancak onlar üzerinden müşriklere verilen mesajları görmek mümkündür. Buna örnek olarak beşinci nüzul sırasında zikredilen Fâtiha suresinde "... *Gazaba uğrayanların ve dalâlete düşenlerin yoluna değil.*"²⁵ ayetindeki "gazaba uğrayanlar" ifadesiyle Yahudilerin, "dalâlete düşenler" ifadesi ile de Hıristiyanların kastedilmesi²⁶ zikredilebilir. Bu ifadelerdeki mesajların muhatabını, kısıtlayıcı bir bakış açısıyla sadece o dönemin müşrikleri ile sınırlamak doğru değildir. Zira hem o dönemdeki hem de günümüzdeki Müslümanlar için de Ehl-i kitap'ın öteden beri gelen karakteristik özelliklerinin hatırlatıldığını ve onlarla ilişkilerde, bahsi geçen tutumlarının dikkate alınmasına yönelik bilinçlendirme yapıldığını anlamak mümkündür.

16 İbn Hişam, *es-Sîre*, I/208.

17 Kilinçli, *Mekki Surelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap İle İlişkileri*, 94.

18 eş-Şuarâ 26/192-197; el-Ahkâf 46/10.

19 Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/105-106.

20 Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I/552, 553.

21 Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I/557.

22 Ebübekir b. Muhammed İbn İshâk, *Sîret'ü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamîdullah (y.y.: ts.), 62-64.

23 Geniş bilgi için bk. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/115, 123.

24 Surelerin bu şekilde dönemlere göre tasnifi hakkında detaylı bilgi için bk. Çonkor, Burhan, "Surelerin Belirli Dönemlere ve Olaylara İzâfesi", *Dini Araştırmalar* 19/20-06 (Haziran 2016), 129-152.

25 el-Fâtiha 1/7.

26 Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), I/26; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (y.y: Müessesetü'r-Risâle, 1420), I/185-195.

Sonraki dönem Mekki sûrelere bakıldığında ise Ehl-i kitap ve özellikle de Yahudileri konu edinen ayetlerin sayı itibarıyla arttığını görmek mümkündür. İsrailoğulları'na gönderilmiş olan peygamber kıssaları üzerinden²⁷ kendilerine ait nitelikler gözler önüne serilmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Fatiha suresi sonrasında 39. nüzül sırasındaki A'râf suresi ile birlikte İsrailoğulları ve onlara dair olaylar ayetlerde yer almaya başlamaktadır. İlgili ayetlerde onların, vahiy ve peygamber karşısındaki isyankâr tutumları ön plana çıkarılmıştır. Kendilerine yapılan ilahi lütufların hatırlatılmasına ek olarak,²⁸ İsrailoğulları'nın buzağıya tapınmaları,²⁹ Cumartesi yasağına karşı gösterdikleri direnç,³⁰ helali haram kılmaları,³¹ vahye ve peygambere itaat etmemeleri nedeniyle azaba uğramaları,³² kitabı tahrif etmeleri³³ ve Hz. Peygamber'in karşısında yer almaları³⁴ ayetlerde bahsedilen konulardandır. İlgili ayetlerde Ehl-i kitap için "الَّذِينَ هَادُوا"³⁵ "Yahudiler" tabiri kullanılırken Mekke dönemi sonlarında (hicret öncesi) ise "أَهْلَ الدُّكْرِ" (ilim ehli),³⁶ "الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ" (ilim verilenler)³⁷ ve "الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ" (Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler/kitap ehli)³⁸ ve "بَنِي إِسْرَائِيلَ"³⁹ şeklinde, İsrailoğulları'na hitap edilmiştir.⁴⁰ Ayetlerde ortaya konulan olumsuz karakterlerde de kastedilen aslında Yahudi ırkının bizatihi kendisinden ziyade, onların ilâhî mesaj karşısında ortaya koydukları olumsuz refleks ve karakterlerdir.⁴¹ Kur'an'da İsrailoğulları'na yönelik bu ağır söylem ve eleştirilerin benzerlerini Kitab-ı Mukaddes'te de görmek mümkündür.⁴²

Hicret öncesinde, Medineli kabilelerle kurulan iletişim ve görüşmeler neticesinde Medine'de İslam'ın hızlı bir şekilde yayılması, dolayısıyla da Medine'de yaşayan Yahudilerle Müslümanların artan ilişkileri nedeniyle, İsrailoğulları'na hitap eden ve onlardan bahseden ayetlerin sayısı artmıştır. Fakat Yahudilerin inkârı, peygamber karşıtlığı ve bu doğrultudaki hileleri henüz somut olarak görülmediğinden Bakara suresinde olduğu gibi⁴³ İsrailoğulları'na hitap eden ve onları doğrudan suçlayıp inananların düşmanı ya da karşıtı olarak nitelendiren üslubu sert ayetler yer almaz. Bu açıdan bakıldığında, son dönem de dâhil olmak üzere Mekke yıllarında nâzil olan ve İsrailoğulları'nın hatalarından bahseden kıssalar üzerinden, hem Yahudilerin hem de müşrik Arapların uyarıldığını ve Hz. Peygamber ile Müslümanlara da müşriklerin olumsuz davranışlarından etkilenmemeleri konusunda bir tür teselli verildiğini anlamak mümkündür.⁴⁴

Buradan hareketle başta A'râf suresi olmak üzere, Mekke yıllarının ortalarında nâzil olan surelerin pek çoğunda İsrailoğulları'ndan bahsedilmesi, Hz. Peygamber'in Mekke döneminde doğrudan Yahudilerle bir iletişiminin olmadığı yönündeki çıkarımlara rağmen,⁴⁵ Ehl-i kitap'a yönelik davet teşebbüslerinin bu dönemlerde başladığı anlamına gelmektedir.⁴⁶ Bahsi geçen kanaati destekleyen ve Hz. Peygamber'in ticaret için Mekke panayırlarına gelen Yahudilerle görüşmeler yaptığına dair bilgiler mevcuttur.⁴⁷ İslam'ın, kıyamete kadar gelecek bütün insanları muhatap alması

27 Sâd 38/17-40; el-A'râf 7/103-171; Tâhâ 20/9-98; eş-Şuarâ 26/10-18, 52-68; en-Neml 27/7-45; el-Kasas 28/38-40; Yûnus 10/75-93; ez-Zuhruf 43/46-56; ed-Duhân 44/17-33; Yûsuf 12/311; Sebe' 34/10-14; İbrâhim 14/5-8; el-İsrâ 17/101-104.

28 el-A'râf 7/138-140; Tâhâ 20/47, 80-82; Yûnus 10/93; el-Mü'min 40/53-54; ed-Duhân 44/30-33; el-Câsiye 45/16.

29 el-A'râf 7/148-155; Tâhâ 20/83-93.

30 el-A'râf 7/163; en-Nahl 16/124.

31 el-En'âm 6/143-144.

32 el-A'râf 7/152, 155, 161, 169, 171, 175-178; Tâhâ 20/83-97; el-En'âm 6/146-147; en-Nahl 16/118; el-İsrâ 17/4-8.

33 el-A'râf 7/169-170; el-En'âm 6/91.

34 el-En'âm 6/57-58.

35 el-En'âm 6/146.

36 er-Ra'd 13/43; en-Nahl 16/43; el-İsrâ 17/107; el-Enbiyâ 21/7.

37 en-Nahl 16/27; el-İsrâ 17/107; el-Ankebût 29/49; er-Rûm 30/56.

38 el-En'âm 6/114; Sebe' 34/6; er-Ra'd 13/36; el-Ankebût 29/47.

39 el-İsrâ 17/2, 4, 101, 104; es-Secde 32/23.

40 Mukâtil, *Tefsîr*; II/179, 521, III/59, 220.

41 Bu karakterin Kur'an'da yer verilen olumsuz özelliklerine dair bk. Harman, "Tefsîr Geleneğinde Yahûdilere Bakış", 119, 123; Burhan Çonkor, "Bazı Olumsuz Karakterlerin Yahudi ve Hıristiyanların Çoğuna Nispet Edildiği Ayetler", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, sayı: 20, 305-333.

42 Bk. Kitâb-ı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit, Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil* (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1997), Çıkış, 32/9; Tesniye, 9/6, 31/27; Yeremya, 3/8-10.

43 el-Bakara 2/40-124.

44 Harman, "Tefsîr Geleneğinde Yahûdilere Bakış", 120.

45 bk. İsmail Hakkı Atçeken, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saadet'te Yahûdiler", *İstem*, Yıl:2, sy, 4, 2004, s, 107-130.

46 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, V/527.

47 İsmail Hakkı Atçeken, "Asr-ı Saadet'te Yahûdilerle İlişkilere Genel Bir Bakış", *Diyanet İlmî Dergi Özel Sayı* (2003), 436.

ve davetin açıktan yapılmasına dair emir⁴⁸ de risâletin herkese ulaştırılmasını gerektiriyordu ki İsrailoğulları da buna dâhildir. Mekke yıllarının ortalarında vahyin, Ehl-i kitap'ı konu edinmesi, Arap-Yahudi ilişkilerine artık İslam'ın da dâhil olduğunu, onların İslam ve Hz. Peygamber hakkında konuşup Yahudilerden fikir aldıklarını düşündürmektedir. Müslümanlara uygulanan muhasara sonrasında ise bahsi geçen iki topluluk arasındaki bu doğrultudaki ilişkilerin daha da yoğunlaşmış olması muhtemeldir.

Mekke döneminin genelinde özellikle ilk safhalarında müşrikler, İslâm'ı ve Müslümanları bir sorun olarak görseler de ciddi bir tehdit unsuru olarak algılamadıkları açıktır. Zira Müslümanların sayıca azlığı ve müşriklerin, Müslümanlara karşı gösterdiği sözel ve fiili refleksleri yeterli görmeleri, inananlarla ciddi sayılabilecek bir çatışmaya girmemelerine sebep olmuş olabilir. Bahsi geçen ortamdan kaynaklı olarak Mekke yıllarında Yahudilerle de sıcak bir çatışma ortamı olmamış, siyasi ilişki ve mücadele Medine döneminde gerçekleşmiştir. Mekke son dönem ayetlerinde de Müslümanların Ehl-i kitap'la olan ilişkilerinde itidal çağrısı dikkat çeker:

“Kitap ehlinde zulmedenler bir yana, onlarla en güzel şekilde mücadele edin, şöyle deyin: Bize indirilene de, size indirilene de inandık; bizim Tanrımız da, sizin Tanrınız da birdir, biz O'na teslim olanlarız.”⁴⁹

Ayette, sadece Hz. Peygamber'e değil aynı zamanda Müslümanlara da hatırlatma söz konusudur. Ehl-i kitap'la olan iletişimlerinde ya da olası tartışmalarda yumuşak bir üslup kullanılmasına dair bu uyarıda zalimce davranan kitap ehli hariç tutulmaktadır. Bu zulüm, onların dini hassasiyetlerini kaybederek yaşayan ve aynı inanca sahip olanları dikkate almayan müntesiplerini ifade eder. Müslümanlar, aynı ilahi kaynaktan gelen bir kitaba ve dine mensup olmaları sebebiyle onlara daha yumuşak bir tavır sergilemeli, hatta konuşmalarında bu ortak değerlere vurgu yaparak onları yanlarına alma gayretinde olmalıydılar.⁵⁰ Ayette bahsedilen ve istenen bu iletişim şekli, sadece Mekke dönemi için değil, aynı zamanda yaklaşan hicretten sonra Ehl-i kitap'la daha da artacak ilişkiler için bir temel prensiptir. Dinlerinde samimi olan kitap ehli kimseler, elbette Hz. Peygamber'i ve getirdiği ilkeleri benimsemekte zorlanmayacakları tabiidir. Çünkü aynı Tanrı'ya inanıyor ve ibadet ediyorlardı. Buna göre ayette, gerçekte mümkün olmamış olsa da, aynı kaynaktan gelen ilahi mesajın hükümlerini benimseyenlerin, inanmayanlara karşı ortak hareket etmesi gerektiğinin ve bunun imkânının üzerinde durmaktadır. Ancak İsrailoğulları'nın, atalarına benzer refleksleri Hz. Peygamber döneminde de tezahür etmiş, onlar peygamberin yanında değil daha çok karşısında yer almayı tercih etmişlerdir.⁵¹

2.1. Yahûdi-Arap Etkileşiminin Vahye Yansıması

Risâletin hicrete kadar olan dönemi Hz. Peygamber tarafından öncelikle bireysel sonra da akrabalık ilişkilerinin devreye sokulmasıyla kabile, en sonunda ise diğer kabileler ve Mekke dışından gelen kabilelerle iletişim şeklinde cereyan etmiştir. Çeşitli şekillerde davete karşı çıkma teşebbüslerinde bulunan müşrikler, yeteri kadar başarılı olamadıklarını gördüklerinde, Hz. Peygamber'i, akrabaları ve ona inananlarla birlikte muhasara altına alma yoluna gitmişlerdir. Önemli bir kırılma noktası olan bu hadiseden sonra Hz. Peygamber'in Taif'e gidişi, dönüşünde ise soyu peygamberimizin soyuyla birleştiği için amcasının oğullarından kabul edilen Mut'im b. Adî'nin⁵² himayesiyle Mekke'ye girebilmiş olması, kabile birlikteliğinin devreye girdiğini ve müşrikler arasında bölünmelerin ortaya çıktığını göstermektedir.⁵³ Bu bölünme müşrik tarafın gücünü zayıflatmış, onlar da müttefik olarak Ehl-i kitap'ı yanlarına almayı seçmiş olabilirler. Bununla bağlantılı olarak, Kureyşlilerin Medine Yahudilerinden aldıkları bilgileri Hz. Peygamber'e sorarak onu zor durumda bırakma gayretleri, muhasara sonrası dönemde Hz. Peygamber'in Medine'den gelen Arap kabilelerine daveti anlatma girişimlerine bir tepki olarak da devam etmiştir.⁵⁴ Hem müşriklerin hem de Hz. Peygamber'in, Medine dışından gelenlere yönelme stratejileri neticesinde müşriklerin, peygamberi yalanlamak üzere Yahudilerle işbirliği yaptıkları, ileride değinileceği üzere, Yahudi âlimlerin de peygambere çeşitli soruları sormaları önerisinde bulduklarına dair rivayetler yer almaktadır.⁵⁵ Mekke müşriklerinin hâlihazırda kurulu düzenle-

48 el-Hicr 15/94.

49 el-Ankebût 29/46.

50 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV/364.

51 Özellikle Medine döneminde artan bu türden tavırlar hakkında bk. Yılmaz, *Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi*, 133-196.

52 Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mut'im b. Adî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/402.

53 Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, II/251.

54 Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, II/292.

55 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *Müsned*, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985), I/255; Ebû İsmâ Muhammed et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Medine: Mektebetü's-selefiyye, 1964), “Tefsîru'l-Kur'an”, 17; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVII/541 vd; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. Kemal Besyûni Zağlul (Beyrut: B.y., 1411), 299-300; Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fi Esbâbi'n-nüzûl* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 126-127.

rine aykırı ve menfaatlerine tezat teşkil etmesi sebebiyle Hz. Peygamber ve bildirdiklerine karşı çıktıkları gibi Ehl-i kitap'ı da ortak menfaatlerle yanlarına almaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Dönemin Yahudilerine, ataları İsrailoğulları'nın, kendilerine gönderilen peygamberlerle olan mücadelelerinin anlatıldığı ayetlere ilave olarak,⁵⁶ müşriklerin, peygambere karşı kullanmak üzere onlardan bilgi almaları eleştirilmektedir.⁵⁷

Ehl-i kitap hakkında indirildiğine dair rivayetler nakledilen⁵⁸ ve Mekke dönemi sonlarında nâzil olan aşağıdaki ayetlerde de onların durumu şu şekilde ortaya konulmaktadır:

“Kendilerine kitap verdiklerimiz, sana indirilen (vahiy) den memnun olurlar. (Dine karşı olan) gruplar içinde ise, onun bir kısmını inkâr edenler vardır. De ki: Ben ancak Allah'a kulluk etmekle ve O'na asla ortak koşmamakla emrolundum. Davetim de dönüşüm de O'nadır.”⁵⁹

“Kesin olarak söz verdikten sonra Allah'ın ahidini bozanlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiğini (akrabalık bağı) koparanlar ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar, işte lanet de onlarıdır, kötü yurt da (cehennem) onlarıdır.”⁶⁰

Allah ile olan sözleşmelerine sürekli muhalif davranmaları sebebiyle ayetteki: “Allah'ın ahidini bozanlar...” ifadesi Hz. Musa dönemindeki İsrailoğulları hakkında nâzil olmuştur.⁶¹ Müşriklerin, Yahudilerle birlikte Hz. Peygamber'e karşı verdikleri mücadeleye dair nakledilen rivayete göre: “Yahûdiler, Rahmân ismi hakkında soru sorduklarında onlara cevap olarak: “De ki: Gerek Allah diye isimlendirerek çağırın, gerek Rahmân diye. Hangisi ile çağırırsanız nihayet en güzel isimler O'nundur...”⁶² ayeti indirilir. Sonrasında ise müşrikler: “Muhammed'e ne oluyor? Bir tek ilâha çağırıyordu, bugün ise iki ilâha çağırıyor: Allah'a ve Rahmân'a. Vallâhi biz Rahmân diye sadece Yemâme'nin Rahmân'ını yani Müseylimetü'l-Kezzâb'ı biliyoruz.” derler. Bunun üzerine ise: “İnkârcılar seni gördükleri zaman, şüphesiz, seni alaya almaktan başka bir şey yapmazlar. “Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mudur?” derler ve Rahmân'ın Kitabını işte onlar inkâr ederler.”⁶³ ayeti ile “Onlar Rahmân'ı tanımazlar, inkâr ederler...”⁶⁴ ayetleri indirilir. Bu gelişme üzerine Ehl-i kitap'tan inanan kimseler sevinirler ve şu ayetler nâzil olur: “Kendilerine kitap verdiklerimiz, sana indirilen (vahiy) den memnun olurlar. (Dine karşı olan) gruplar içinde ise, onun bir kısmını inkâr edenler vardır. De ki: “Ben ancak Allah'a kulluk etmekle ve O'na asla ortak koşmamakla emrolundum. Davetim de dönüşüm de O'nadır.”⁶⁵ Yahudilerin sorularının müşrikler tarafından biliniyor olması ve peygamberin verdiği cevaplar üzerinden ona karşı sözlü bir refleksle Yahudilerin tarafında yer almaları, Yahudilerle beraber hareket ettiklerine ve peygamberi küçük düşürmek için fırsat kolladıklarına işaret eder. Yahudilerin, atalarına benzer şekilde vahyin karşısında sergiledikleri bu tavrın yanlışlığı, ayetlerde vurgulanarak Hz. Peygamber'in bildirdiklerinin Hz. İbrahim'in dininin devamı olduğuna işaret edilerek Ehl-i kitap gruplar uyarılmıştır.⁶⁶

Arap-Yahudi iletişimde ve Yahudilerin İslam karşıtı tutumlarında Mekke son döneminde, İslam'ın faiz konusundaki tepkisinin⁶⁷ de etkili olmuş olması mümkündür. Tarımsal ürünlerle şarap ve kuyumculuk gibi ticârî faaliyetler yürüten, rehin alma karşılığında mal satan Yahudiler için İslam'ın faiz konusundaki tutumu önem arz etmektedir. Medine ticaretini ellerinde bulundurmaları sebebiyle, ihtiyaçları olmasa bile halkın üzerindeki baskılarını korumak için faizli muameleler yaptıkları, Medinelileri mağdur duruma düşürdükleri, bu şekilde halkın arazilerinin Yahudilerin eline geçtiği, borç verdikleri kişilerin eş ve çocuklarını rehin tuttıkları, Yahudilerin arazilerinde çalışan halkın, çalışarak borçlarının faizini ancak ödeyebildikleri ifade edilmektedir.⁶⁸

56 Yahûdilerin sebep oldukları fitneler ve başlarına gelen olaylarla ilgili bk. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir* (Beirut: Dâru İbn Kesir, 1414), III/249 vd; Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, trc. Komisyon (İstanbul: İnsân yayınları, 2002), III/79 vd; Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, II/420.

57 el-İsrâ 17/85.

58 Mukâtil, *Tefsîr*; II/175, 179; Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meâni fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve s-sebi'l-mesânî*, thk. Ali Abdalbârî Atiyye (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415), VII/139.

59 er-Ra'd 13/36.

60 er-Ra'd 13/25.

61 Mukâtil, *Tefsîr*; II/175; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), V/143.

62 el-İsrâ 17/110.

63 el-Enbiyâ 21/36.

64 er-Ra'd 13/27-30.

65 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVII/580; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Berdûnî, İbrâhîm Atfîş (Kâhire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1384), IX/325-326.

66 Örnek olarak bk. el-İsrâ 17/23-40.

67 er-Rûm 30/39.

68 M. Hulusi Bolay, “Asrı Saadette Yahudiler”, *İslam Medeniyeti Dergisi* 1/2 (Eylül 1967), 27.

Medine'de yaşayan ancak Mekke'de ticari faaliyetler yürüten Yahudilere ilave olarak Taiflilerin⁶⁹ de tefecilik yaptığı, faizle borç verip, tarım ürünlerini ve diğer ticaret mallarını da faizli olarak alıp sattıkları bilinmektedir.⁷⁰ Kur'an-ı Kerim'de nüzül sırası itibarıyla faizden bahseden ilk ayet hicret öncesi dönemde indirilmiş olan Rûm sure-sinin 39. ayetidir. İlgili ayette faize dair ilk olumsuz söylem yer almaktadır:

“İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz her hangi bir faiz Allah katında artmaz; Ancak Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz herhangi bir sadaka (zekât) ise (böyle değildir). İşte onlar/zekat ve sadakayı verenler sevaplarını kat kat artıranlardır.”⁷¹

Faizi doğrudan yasaklamayan bu ayet, İslam'ın faiz uygulamasına bakışını ortaya koymasından önemlidir. Yine ilgili ayette faizin Allah katında değersiz bir iş olmasından bahsetmesi sebebiyle zaman içerisinde tamamen yasaklanacağına dair bir izlenim oluşmuş olabilir.⁷² İleride yasaklanacağı tahmin edilememiş olsa da İslam'ın faiz konusundaki tutumunun, Yahudilerin menfaatlerine engel teşkil edeceği açıktır. Dolayısıyla bu durumu, onların İslam ve peygamber karşıtı reflekslerine dair önemli bir gerekçe olarak görmek mümkündür. Medine'de yaygınlaşmış olan bu uygulamalar, hicret sonrasında teşekkül edecek İslam devleti açısından önemli bir sorun olacaktır. Bu sebeple, gerek Yahudilerde gerekse de inananlarda hicret öncesinde konuyla ilgili bir bilinç oluşturma söz konusu olmuştur.

2.2. Atalarının Yanlışlarıyla Yüzleştirme ve Uyarma

Kur'an-ı Kerim'de İsrailoğulları'nın vahiy karşısındaki tutumları yoğun bir şekilde ele alınmış, Musa'ya Tev-rât'ın verildiği ve bu sayede İsrailoğulları'na doğru yolun gösterildiği, onların, Nûh ve beraberinde kurtarılanların soyundan geldiği hatırlatılmış, Nûh kavminin başına gelen felaketin kendilerinin de başına gelmemesi noktasında uyarılarda bulunulmuştur. Ancak onlar, kendilerine verilen nimetlere ve yapılan uyarılara aldırmaz etmemiş, bunun sonucunda da iki kez cezaya çarptırılmıştır.⁷³ Bundan hareketle vahiy, önceki peygamberler üzerinde hatırlatmalar yaparak, benzer sonuçlarla karşılaşacaklarına dair uyarıda bulunmuştur.

İsrailoğulları'na önceki yanlışlarının hatırlatıldığı ayetler, hem kendilerinin yanlış bilip aktardıkları bilgileri tas-hih ediyor hem de Yahudilerin müşriklerle birleşerek Hz. Peygamber'e karşı gösterdikleri saldırılarda Müslümanlara destek anlamı taşıyordu.⁷⁴ Vahyin bu şekilde duruma müdahalesi nüzül sırası itibarıyla A'raf suresinden başlamış, hicret öncesine kadar sürmüş, hatta hicretten sonra da bir takım yanlışlarına yer verilmiştir.⁷⁵ A'râf suresinin, 36. sırada ve Mekke yıllarının ortalarında indirildiği düşünüldüğünde, Ehl-i kitap'ın özellikle Yahudilerin muhasara ön-cesinden itibaren, vahiy ve muhataplar arası ilişkiler içerisinde görülmeye başladıklarını söylemek mümkündür.

Muhasara sonrasında hicrete kadar olan yaklaşık üç yıllık zaman diliminde de onlara atalarının yanlışları hatırlatılmıştır. İsrâ suresindeki ilgili ayetlerde İsrailoğulları'nın İslam öncesi dönemlerde dinlerinden uzaklaşıp peygamberleriyle mücadele etmelerine vurgu yapılarak iki defa fesat çıkaracakları ifade edilmiş, sonrasında ise:

“Umulur ki Rabbiniz size acır. Ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız. Biz cehennemi kâ-firler için ebedî bir ceza yeri yaptık.”⁷⁶ ifadeleriyle Hz. Peygamber dönemi Yahudileri uyarılmıştır. Zikrettiğimiz bu ayetlerin hicret öncesinde nâzil olması ayrı bir öneme sahiptir. Hicret öncesinde olduğu gibi sonrasında da müşrikler tarafında olup Hz. Peygamber'e muhalif olmalarının, fesat çıkarma anlamına geldiği, dolayısıyla atalarının uğradığı akıbete uğrayacakları bildirilmiştir. Hicret sonrası döneme dair hem Müslümanlara hem de Yahudilere mesajlar içeren bu ifadelerde, Yahudiler için fitne çıkarmaları halinde sadece dünyevi bir azap değil, nihai azap olarak da cehenneme işaret edilmiştir. Ayet, inananlar için de bir destek mahiyeti taşımaktadır. Hicretin henüz netleşmediği

69 Faizin Taif'te de yaygın olduğu ve bunu yapanların da Yahudiler olduğu hakkında bk. Mukâtil, *Tefsîr*, I/149; Kilinçli, *Mekkî Surelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap İle İlişkileri*, 93.

70 Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Hz. Muhammed Devri)*, Redaktör Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), I/158-159. Ayrıca bk. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/66, 118.

71 er-Rûm 30/39.

72 Faiz Medine döneminde yasaklanmıştır. Bk. el-Bakara 2/275, 278-279; Âl-i İmrân 3/130; en-Nisâ 4/160-161. Detaylı bilgi için bk. İsmail Özsoy, “Faiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/110-126.

73 el-İsrâ 17/2-8. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, II/350-352.

74 Harman, “Tefsîr Geleneğinde Yahüdilere Bakış”, 120.

75 Bk. el-A'râf 7/148, 152, 155, 160-171, 175-178; Tâhâ 20/83-97; el-En'am 6/57-58, 91, 143-147; el-İsrâ 17/4-8, 101-104; en-Nahl 16/118, 124; el-Bakara 2/51-79, 87-98, 100-101, 146, 159-160, 174-176, 211; Âl-i İmrân 3/21-24, 75-78, 93-95, 112, 181-184; el-Ahzâb 33/69; en-Nisâ 4/13, 44-47, 49-55, 66-68, 153-162; el-Haşr 59/11-15; el-Hâc 22/42-44; el-Mücâdele 58/8; es-Sâf 61/5; el-Cum'a 62/5-8; el-Mâide 5/12-14, 20-26, 32, 41-43, 49-50, 60-64, 70-71, 78-81.

76 el-İsrâ 17/4-8.

ve Mekke'de zor zamanlar yaşayan Müslümanlar için bu ifadeler, ilahi yardımın geçmişte olduğu gibi yine geleceği mesajı vererek onları rahatlatmıştır. Nitekim Yahudiler Hz. Peygamber'le yaptıkları anlaşmalara riayet etmemiş ve Allah Teâlâ onları Müslümanlar eliyle cezalandırmıştır.⁷⁷

Konuyla ilgili ve muhasara sonrası nâzil olan diğer başka ayetlerde de Yahudi ve Arapların ortak atası olan Hz. İbrahim üzerinden mesajlar verilmiştir. Onun, Allah'a yönelip boyun eğen, puta tapmayan, şükreden (nankörlük etmeyen) bir kul oluşu örnek gösterilmiştir. Allah'ın hükümleri konusunda Yahudilerin atalarının düştükleri ayrılığın cezasının ahirette verileceği de hatırlatılmıştır.⁷⁸ Ayetlerde yer alan bu içerikle, hicret sonrası için Yahudilerde itikâdi bir bilinç oluşmasının amaçlandığı söylenebilir.

2.3. Nimet Bilinci Oluşturma

Kur'an'da, Yahudilere sık sık ataları İsrâiloğulları'nın içine düştüğü hatalar ile onlara bahşedilen nimetler hatırlanmıştır. Hicret öncesi dönemde ise, kendilerine verilen nimet ve yardımlar ayetlerde şu şekilde yer almıştır:

“And olsun ki Biz, İsrâiloğulları'na Kitap, hüküm ve peygamberlik verdik; onları temiz şeylerle rızıklandırdık; onları âlemlere/diğer toplumlara üstün kıldık.”⁷⁹

“And olsun ki Musa'yı ayetlerimizle, “Milletini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın günlerini onlara hatırlat” diye göndermiştik. Bunlarda, çokça sabreden ve şükreden herkes için dersler vardır. Musa, milletine dedi ki: “Allah'ın size olan nimetlerini anın; size işkence eden, kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden sizi kurtardı; bütün bunlarda Rabbinizden size büyük bir imtihan vardır. Rabbiniz: “Şükrederseniz and olsun ki, size karşılığını artıracam; nankörlük ederseniz bilin ki azabım pek çetindir” diye bildirmişti. Musa: “Siz ve yeryüzünde olanlar, hepiniz nankörlük etseniz, Allah yine de müstağni ve övülmeğe layık olandır” demişti.”⁸⁰

Bu ayetlere ilave olarak son dönemde İsrâiloğullarının; akıl sahipleri için yol gösterici ve uyarıcı olan kitaba mirasçı kılındıkları;⁸¹ onlara kitap, hüküm ve peygamberlik verildiği, güzel şeylerle rızıklandırıldıkları ve diğer kavimlere üstün kılındığı⁸² böylece de Allah'ın onlara lütufta bulunduğu üzerinde durulmaktadır. Bu durum ve özellikle de Hz. Musa'nın zikredilmesi, Hz. Peygamber'e karşı müşriklere akıl veren ve onların tarafında yer alan Medineli Yahudilere, yanlışlarının hatırlatılması amacına yöneliktir.⁸³ Çünkü onlar, asıl itibarıyla Hz. Mûsa ile aynı mesajları getiren Hz. Peygamber'in tarafında olmaları gerekirken putperest müşriklere destek olarak, ilgili ayetlerde belirtilen; eleştirilen atalarının yaptığı gibi nankörlük ediyorlardı. Yahudilerin bu tavırları, hicret sonrasında Müslümanlarla artacak olan ilişkilerinde önemli sorunlara sebep olacağından, hicret öncesinde bu ayetlerle ciddi şekilde ikaz edilmişlerdir.

2.4. İlâhî Dinlerin Ortak Temellerine Yapılan Vurgu

Hz. Peygamber'in yanında yer almaktan imtina eden Ehl-i kitap müntesiplerine, gerçekte farkında oldukları ama izhar etmekten çekindikleri bir gerçeği, İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerle Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderenin ve onlara vahyedenin Allah olduğu hatırlatılmıştır:

“Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik; eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahibi olanlara sorun.”⁸⁴ Ayette kitaplar hakkında bilgisi olanlar, Tevrat ve incili okuyan ve konuyla ilgili bilgi sahibi olan Yahudi ve Hristiyan âlimler olarak yorumlanmıştır.⁸⁵ Yine ayetten, Ehl-i kitap'ın âlimlerinin taşıdıkları endişeler nedeniyle emin olsalar da bazı gerçekleri cesaretle söyleyemedikleri anlaşılmaktadır.

Benzer bir hatırlatma olarak Enbiyâ suresi 92. ayetinde de hitap edenin tek bir Rab, muhatapların da bütün yaratılanlar olduğu “tek bir ümmet” ifadesiyle anlatılmış, insanların bu birliği bozduklarına işaret edilmiş,⁸⁶ Hz. İbrahim'in

77 Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb- et-Tefsiru'l-kebir* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420), 20/302-303.

78 en-Nahl 16/118, 124.

79 el-Câsiye 45/16.

80 İbrâhîm 14/5-8. Konuyla ilgili diğer ayetler için bk. ed-Duhân 44/30-33; el-İsrâ 17/2.

81 el-Mü'min 40/53-54.

82 el-Câsiye 45/16.

83 Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, II/299.

84 el-Enbiyâ 21/7.

85 Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 22/122.

86 el-Enbiyâ 21/92-93.

putperestlerin yanında yer almadığı özellikle vurgulanarak⁸⁷ müşriklerle beraber hareket eden dönemin kitap ehli muhatapları ikaz edilmiştir. Yine bu ayette, kitap ehli içerisindeki bilgi sahiplerinin şahitliğine değer verildiği ve konuyla ilgili itimat edilecek kimseler olduğu da anlaşılmaktadır.⁸⁸

Kur'an'da yer alan hükümlerin İsrailoğulları'na emredilen hükümlerle benzer oluşuna ve peygamberlerin ortak görevine dair “Onlar bu sözü (Kur'an'ı) hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, daha önce geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi? Yoksa Peygamberlerini henüz tanımadılar da bu yüzden mi onu inkâr ediyorlar?”⁸⁹ ifadelerinde de bu benzerliklere vurgu yapılmaktadır. Özellikle Yahudilere yönelik bir hatırlatma ve onların bilgili ve samimi olanların ön plana çıkarıldığı anlaşılan ayetlere ilave olarak, aynı dönemde nâzil olan Nahl suresinde ise benzer içerikte müşrik Araplara ve onlar üzerinden şirke bulaşan bütün muhataplara uyarılarda bulunulmuştur:

“Sizin tanrınız bir tek tanrıdır. Âhirete inanmayanlara gelince, işte onların kalpleri inkârcıdır; kendileri de kibirli kimselerdir.”⁹⁰

Mekke son döneminde İsrailoğulları'nın vahyin karşısında değil yanında yer almaları gerektiğine dair en net surelerden biri de İsrâ suresidir. Kaynaklarda bu surenin isminin *Benî isrâîl* olduğu da nakledilmektedir.⁹¹ Özellikle 22-38. ayetleri arasında yer alan hükümlerin, Hz. Musa'ya verilen on emirle uyumlu olması dikkat çekicidir. İlgili ayetlerde; Allah'tan başkasına kulluk edilmemesi, anne babaya iyi davranılması, akraba, yoksul ve yolcuya yardım edilmesi, israftan kaçınılması, nankörlük ve cimrilikten sakınılması, çocukların öldürülmemesi, zinadan uzak durulması, haksız yere cana kıyılmaması, yetimlere sahip çıkılması, ahde vefa gösterilmesi, ölçü ve tartımın doğru yapılması, insanın bilmediği konuların peşine düşmemesi ve kibirden uzak durulması gibi hükümler yer almaktadır.⁹² Tevrat ve Kur'an'da benzer şekilde yer alan bu içerikler, hem Müslümanlar hem de Yahudilere, ortak itikadi değerlere sahip çıkılması ve muhalif olarak değil birlikte hareket etmeleri konusunda çok somut bir hatırlatmadır. Medine dönemine geçildiğinde Ehl-i kitap'ın artık Müslümanlar tarafında yer almaları gerektiğine dair somut örneklerle yer verilmiştir.

2.5. Kur'an'ın Önceki İlâhî Kitapları Doğrulayıcılığı

Özellikle müşrik Arapların, Kur'an hakkında “eski bir yalan”⁹³ şeklindeki ifadelerinden hareketle, gerçekte Kur'an'ın Allah katından geldiğini gösteren bir delil olarak, beraber hareket ettikleri Yahudilerin kitaplarını doğrulayıcı oluşu üzerinde durulmuştur. Mekke dönemi başlarında inen ayetlerde de İbrahim ve Musa'nın kitabı ile İslam'ın ortak oluşuna vurgu yapılmakla beraber⁹⁴ Mekke son döneminde Kur'an'ın, önceki kitapları doğrulayıcı yönüne yeniden dikkat çekilerek, müşriklerin içerisinde buldukları çelişki ortaya konulmuş, Yahudiler de uyarılmıştır:

“İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: “Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!” Onunla doğru yolu bulamadıkları için, “Bu eski bir yalandır” demeye devam edeceklerdir. Oysa bundan önce de bir rehber ve rahmet olarak Musa'nın kitabı gelmişti. Bu ise önceki kitapları onaylayan, haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitaptır.”⁹⁵ Ayetlerde ikna edici bir üslupla bazı delillere yer verilmiştir. Özetle bunları; inkârcıların inatlarını kırarak iman etmeyi daha makul görmelerini sağlamak, Kur'an'ın ve peygamberin doğruluğuna dair Yahudilerden bazılarının şahit tutulmasını ve dikkate alınmasını sağlamak, müşriklerin servet ve makam üzerine kurdukları değer yargılarının yanlışlığını ortaya koymak, Araplara inanmaları konusunda Kur'an'la ortak içerikler üzerinden yola çıkarak Tevrat'ı bir ölçü olarak kabul edebileceklerini hatırlatmak şeklinde ifade etmek mümkündür.⁹⁶ Yahudileri daha iyi düşünmeye sevk etmek üzere, Kur'an'ın, Tevrat'ı doğrulayıcı olduğunu cinlerin dilleriyle ifade eden başka bir ayet de bu dönemde nâzil olmuştur;

“Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'an'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik. Yanına geldik-

87 en-Nahl 16/123.

88 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, II/2026-207.

89 el-Mü'minün 23/68-69. Önceki peygamberlerin karşılaştıkları ve uyardıkları ile Hz. Peygamber'in müşterek oluşuna yapılan vurgular hakkında bk. İbrâhîm 14/4/12.

90 en-Nahl 16/22.

91 Mukâtil, *Tefsîr*; II/246.

92 el-İsrâ 17/22-38. Krş. Tekvîn 2:2-3; Çıkış 20:2-17.

93 el-Ahkâf 46/11.

94 el-A'lâ 87/18-19.

95 el-Ahkâf 46/11-12.

96 Detaylı değerlendirmeler için bk. Heyet (Hayreddin Karaman ve Diğerleri), *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB. Yayınları, 2007), 5/30-31.

lerinde susup dinleyin dediler, okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler. Ey halkımız! dediler, Biz Musa'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitapdinledik.”⁹⁷

Hicret öncesinde nâzil olan bu ayetlerde, Yahudilerin inandığı ve bildiği Rûhu'l- Kudüs/Cebrâil'e de atıfta bulunulmuştur. Tevrat gibi Kur'an'ı da Cebrâil'in getirdiği, "...iman edenlere sebat vermek, Müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, Rabbin katından hak olarak indirdi.”⁹⁸ denilmek suretiyle Ehl-i kitap'ın Kur'an hakkında gündem yapmaya çalıştığı şüphelerin giderilmesi amaçlanmıştır. Müşriklerin de Yahudiler sebebiyle saygı duyduğu Tevrat merkeze alınarak, Kur'an'ın, Tevrat'ı doğrulayıcı oluşu ve aynı kaynaktan gelmeleri sebebiyle, Kur'an'a inanmaları ve onu kabul etmeleri yönünde bir delillendirme yapılmıştır.

2.6. Ehl-i Kitap İçindeki İnananlara Yapılan Vurgu

Kur'an'ın Mekke son döneminde Ehl-i kitap açısından öne çıkan hitaplarından biri de onların içlerinde inanan ve inanmayanların olduğuna vurgu yapılması ve inananların değerli olduğuna işaret edilmesidir. Ayetlere bakıldığında,⁹⁹ ilk Mekke döneminden itibaren Ehl-i kitap'tan bir grubun Hz. Peygamber'e inandığını anlamak mümkündür.¹⁰⁰

Ehl-i kitap gruplar içerisinde Hz. Peygamber'in risâletinin doğruluğuna inandığı halde bunu gizlemek zorunda kalanların olması da muhtemeldir. Zira onlar da Araplarda olduğu gibi çevresel faktörlerden etkilenmekteydiler. Yoğun siyasi ve ekonomik işbirliği içerisinde oldukları müşrik Arapların üstünlüğü, Ehl-i kitap'ın çoğunluğunun iman etmemesindeki sebeplerden biri olarak durmaktadır.¹⁰¹

Müşriklerin Hz. Peygamber'in aleyhine olarak dile getirdikleri bir bakış açısı öne sürerek, onun gerçekten Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olsaydı Ehl-i kitap'ın, onu kendi peygamberleri gibi bilip ona uymaları gerektiğini, ancak böyle olmadığını iddia etmekteydiler.¹⁰² Aşağıdaki ayet onların bu düşüncesine bir cevap niteliğinde görülebilir:

“Kendilerine kitap verdiğimiz bazı kimseler sana indirilen (vahiy) den memnun olurlar. (Dine karşı olan) gruplar içinde onun bir kısmını inkâr eden de vardır. De ki: Bana, sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emrolundu. Davetim de dönüşüm de yalnız O'nadır.”¹⁰³ Aynı zamanda bu ayette, hicret öncesinde kitap ehlinde inananların yerinin Hz. Peygamber ve Müslümanların yanı olduğuna da vurgu söz konusudur. Çünkü sadece Allah'a kulluk etmek, şirk koşmamak ve ahirete iman gibi daha önce Ehl-i kitap'a bildiren ortak noktalar ayette zikredilmiştir. Kitap ehlinde bazılarının da bu durumun farkında oldukları hatta sevindikleri anlaşılmaktadır.

Ayette kitap ehlinde inananların olduğunun yanında bazı grupların, Kur'an hükümlerinin bir kısmını inkâr ettiği de vurgu yapılmıştır ki her ne kadar bu grupların kitap ehli olanlar dışındaki diğer inanmayan grupların kastedildiği söylene de ayetin bağlamı Ehl-i kitap'a yöneliktir ve bahsi geçen grupların da Ehl-i kitap'ın kendi içindeki gruplar olması daha doğrudur.¹⁰⁴ Onların dışındaki grupların başında yer alan müşrik Araplar Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e zaten inanmıyorlardı. Ayette ifade edilen ise Kur'an'ın bir kısmına inanmama durumudur. O halde bu ayetlerde Ehl-i kitap arasındaki grupsal ayrışmalara dikkat çekilerek onların inananları ön plana çıkarıldığını anlamak mümkündür.

Mekke son döneminde sadece Ehl-i kitap'ın değil müşriklerin içerisindeki inananlara vurgu yapılarak, tırmanan gerilim ortamında inananların beraberliğinin ön plana çıkarıldığını söylemek de mümkündür. Bu bağlamda müşriklerle Ehl-i kitap'ın yan yana olmamaları gerektiği net olarak ifade edilmiştir:

“İşte biz kitabı sana böyle indiriyoruz. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ederler, şunlardan da (müşrikler) ona inananlar var. Ayetlerimizi kâfirlere başkası inkâr etmez.”¹⁰⁵

97 el-Ahkâf 46/29-30.

98 en-Nahl 16/102.

99 el-A'râf 7/157; el-Kasas 28/52-55.

100 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 2/208-209.

101 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 2/209.

102 Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 2/529.

103 er-Ra'd 13/36.

104 Bk. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 3/104.

105 el-Ankebût 29/47.

2.7. Kur'an'a İnanan Yahudi Bilginlerine Yapılan Vurgu

Mekke döneminde Ehl-i kitap'ın vahiy karşısındaki muhataplığı her ne kadar tartışılmış olsa da Mekki ayetlerde açık bir şekilde kitap ehline yapılan vurgu ve göndermeleri görmek zor değildir. Örneğin son dönemde nâzil olan sûrelerden Ra'd suresinde şöyle buyrulur:

“ve de ki: “Ne dersiniz, ya o Allah'tan inmiş de siz onu inkâr etmişseniz! Üstelik İsrâiloğulları'ndan bir tanık onun bir benzerine tanıklık edip iman ettiği halde siz büyüklük tasladınız. Şu kesindir ki Allah hak tanımayan topluluğu doğru yola iletmez.”¹⁰⁶ Buna göre İsrailoğulları'ndan bir grubun ya da bazılarının Kur'an'ı ve Kur'an'ın Tevrat'ı doğruladığını kabul ettikleri anlaşılmaktadır ve o kimselerin ön plana çıkarılması söz konusudur. Böylece hem müşriklere karşı bir delil olarak sunulmuş¹⁰⁷ hem de Müslümanların bu gruplara karşı hicret sonrası tavrının ne olması gerektiğine dair ikaz yapılmış olmaktadır.

“De ki: “Siz ona inanın veya inanmayın, şu bir gerçektir ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Allah'ın sözü) okunduğunda derhal yüzüstü secdeye kapanırlar. ve “Rabbimizi tesbih ederiz, rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir” derler. Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar; Kur'an onların saygısını artırır.”¹⁰⁸ Ayette yüzüstü ve ağlayarak secdeye kapananların Müslüman olan Yahudiler olduğu söylenmiştir.¹⁰⁹ Bu ayetlerde iman eden Yahudilerin Kur'an'a bakışı ve saygısı ön plana çıkarılmıştır.¹¹⁰ Aynı zamanda müşrikler tarafında yer alan Ehl-i kitap müntesiplerinin sergiledikleri yanlış tavır, kendi âlimleri üzerinden onlara gösterilmiş olmaktadır.

2.8. Soru-Cevap Yöntemiyle Ehl-i Kitap'ı Bilinçlendirme

Kur'an bu dönemde Yahudilerin, Hz. Peygamber'in yanında durmak yerine müşriklerle işbirliği yaparak peygamberi küçük düşürme faaliyetlerinde bulunmalarının yanlışlığına vurgu yapmış, zaman zaman sorular sorarak onları, geçmişte atalarının yaptıkları hatalara düşmeme konusunda uyarmıştır:

“Andolsun biz Musa'ya apaçık dokuz ayet verdik. İşte İsrâiloğulları'na sor; Musa onlara geldiğinde Firavun ona, “Ey Musa! senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!” demişti.”¹¹¹

Ayette, Hz. Musa'ya verilen dokuz hüküm konu edilmiş, benzer hükümlerin Hz. Peygamber tarafından da dile getirildiği ve Yahudilerin bunlara uyması gerektiği hatırlatılmıştır. Konuyla ilgili rivayette Yahudilerden iki kişinin Hz. Peygamber'e gelip ayette bahsi geçen dokuz hükmü sorduğu Peygamber Efendimiz tarafından bu hükümlerin: Şirkten uzak durmak, haksızlıkla öldürmemek, zinadan uzak durmak, faiz yememek, sihir yapmamak, suçsuz kimseyi ceza verilmesi için zalim yöneticiye teslim etmemek, israf etmemek, namuslu kadına iftira atmamak ve savaştan kaçmamak olarak sıralanmıştır. Diğer bir görüşe göre ise dokuz ayet ifadesi dokuz mucize olarak anlaşılmıştır. Buna göre de bahsi geçen mucizeler: Musa peygamberin yılanı dönüştürmesi, ışık saçan eli, çekirge hadisesi, ekin böceği, kurbağa, kan, kayadan su çıkması, denizin yarılması ve Tûr Dağı'nın İsrailoğulları'nın üzerine kaldırılmasıdır.¹¹² Musa'nın Firavun ve adamları karşısında gösterdiği mucizeler nedeniyle büyülenmiş olarak itham edilmesi, Hz. Peygamber karşısında benzer düşünceler taşıyan Yahudilere örnek olarak sunulmuş ve yanlışları hatırlatılmıştır. Sonraki ayette de Hz. Musa, büyücü olmadığını, bunların Allah'ın takdiri ile gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹¹³ Sadece Hz. Musa değil, Ehl-i kitap'ın aşına olduğu diğer peygamber ve milletlere dair kıssalarla da onlarda bir bilinç oluşturulma amacı görülmektedir.¹¹⁴

Hicret öncesi vahiylerde bunlara ilave olarak Ehl-i kitap'ın kendi aralarındaki ihtilaflardan olan Hz. İsa'nın doğuşu ve şahsiyeti hakkında da açıklamalara yer verilmiştir.¹¹⁵ İlgili ayetlerde bu ihtilafların giderildiği, Arapların da dâhil olduğu bu tartışmaya son noktanın konulduğu görülmektedir. Böylece vahiy, aşırı Hıristiyanların önüne set

106 el-Ahkâf 46/10.

107 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 2/210.

108 el-İsrâ 17/107-109.

109 Mukâtil, *Tefsîr*; 2, 276.

110 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 2/210.

111 el-İsrâ 17/101.

112 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/-564-567; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki ğavâmizi't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 2/697.

113 el-İsrâ 17/102.

114 ez-Zâriyât 51/31-46.

115 el-Enbiyâ 21/91; el-Mü'minûn 23/50.

koymuş, Arapların delil getirme kapılarını kapatmış, Yahudileri susturmuş, Ehl-i kitap içerisindeki tartışmalara müdahale ederek onları İslam'a yönelmeye ve Kur'an'ın çağrısını kabullenmeye sevk etmiştir.¹¹⁶

2.9. Müşriklerin Ehl-i Kitap'a Yönlendirilmesi

Kur'an, hicret öncesi söylemlerinde, Ehl-i kitap'la Müslümanların inanç birliğine vurgu yaparak müşriklerin gücünü kırmak, Hz. Peygamber ve Kur'an'ın hak oluşunu ispat etmek, aynı zamanda onların ittifak ettiği Yahudiler üzerinden içinde buldukları yanlış delillendirmek maksadıyla Yahudilere soru sormaya yönlendirmiştir.

"Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun"¹¹⁷ Burada da Kur'an'ın sorularla şuur oluşturma üslubuna örnek vardır. Peygamberi tasdiklemeyen müşriklere, Allah'ın kanununu anlamaları için Yahudilere müracaat etmeye yönlendirme söz konusudur. Aynı ifade bu dönemde nâzil olan başka bir ayette de tekrar edilmiştir.¹¹⁸ Ayetlerde geçen "bilenler" ifadesinden kasıt Tevrat'a inanan Yahudilerdir.¹¹⁹ İlahi yönlendirmeye uygun olarak müşrikler, Müslüman olanların sayısını artması üzerine telaşa kapılıp, aralarından bazılarını seçip peygamberin risâlet iddiasının doğruluğu hakkında bilgi almak üzere Yahudilere göndermişlerdir.¹²⁰ Ehl-i kitap gruplar açısından bu durum dikkate değerdir. Zira bu şekilde vahiy hem onları muhatap aldığını göstermiş hem de onların, müttefik olarak müşrikleri değil, inanç birliğine vurgu yaparak Müslümanları tercih etmeleri gerektiğine işaret etmiştir.

2.10. Ehl-i Kitap'ın Sorgulamalarına Cevap verilmesi

Kur'an, Ehl-i kitap'ı Mekke döneminde önemli ölçüde dikkate almış ve onlara hitap etmiştir. Bu hitap şekillerinden biri de kendileri tarafından sorulan sorulara ayetlerle cevap verilmesidir. Hicret öncesinde bu durumun daha belirginleştiğini söylemek mümkündür:

"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh rabbimin emrindedir ve size çok az bilgi verilmiştir."¹²¹

Daha önce de değinildiği gibi müşrik Araplar, Hz. Peygamber'e karşı Yahudileri yanlarında tutmaya çalışırken, onların verdiği bilgilerden hareket ederek peygambere sorular soruyorlardı. Atalarının peygamberlerle olan müca-delelerine yer verilen ayetlerin yanı sıra¹²² müşriklerle beraber Hz. Peygamber'e karşı birlikte hareket etmelerinin yanlışlığı konusunda uyarılmaktadırlar. Yukarıda zikredilen ayet hakkında nakledilen rivayete göre müşrikler, peygamberi zor durumda bırakmak amacıyla sorabilecekleri sorular hakkında Yahudilerden bilgi almışlardır.¹²³

Konuya dair benzer örnekler, Kehf sûresinin nüzûlü hakkında nakledilen rivayetlerde de görülmektedir. Buna göre müşrikler, peygambere sorulmak üzere soru talebinde bulunmak maksadıyla Nadr b. Hâris ile Ukbe b. Ebû Mu-ayt'ı Yahudilere göndermiş, onlar da peygambere Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruh konularında sorular sormalarını, cevap verdiği takdirde kabul etmelerini önermişlerdir.¹²⁴ Bu rivayet, çeşitli açılardan tenkit edilmeye müsait olmakla birlikte,¹²⁵ surede yer verilen açıklamaların Yahudiler tarafından sorulan sorulara cevap olarak indiği anlaşılmaktadır. İlave olarak, Ashâb-ı kehf kıssası özelindeki bazı soruların da Müslümanlar tarafından Mekke'deki Ehl-i kitap halka sorulması nedeniyle gündeme gelmiş olması, neticede bunları en iyi bilen Allah Teâlâ olduğunu beyan edilmesi maksadıyla surede yer verildiği düşünülmüştür.¹²⁶ Bu bağlamda yine surede, Ashâb-ı kehf ile bağlantılı olarak, Hz. Peygamber ve dolayısıyla diğer müminlerin Yahudilere benzer konularda soru sormamaları ve tartışmaya girmemelerisöylenmiştir.¹²⁷

116 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 2/219-221.

117 en-Nahl 16/43.

118 el-Enbiyâ 21/7.

119 Mukâtil, *Tefsîr* 2/352; Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 22/122.

120 Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyeye, 1984), 15/242-244.

121 el-İsrâ 17/85.

122 Konuyla ilgili olarak bk. Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, III/249 vd.; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, III/79-84; Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, II/420.

123 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 18.

124 Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl*, 129. Benzer rivayetler için bk. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 305; İmâdu'd-dîn Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Y.y: Dâru'l-fikr, 1414), 3/89 vd. Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, 8/189.

125 Bk. Elmalılı, *Hak Dini*, 5/335-338; İlyas Üzüm, "Kehf Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/188-189.

126 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 3/499-504.

127 el-Kehf 18/22.

İlgili sûrenin 83 ile 101. ayetlerinde zikredilen Zülkarneyn kıssasıdır. İlgili kıssada zalim bir kavme (ye'cû-c-me'cûc) karşı yapılan mücadele anlatılmaktadır. Buna göre hem Müslümanlara hem de Ehl-i kitap muhataplara, zulme karşı birlikte mücadele edilerek başarıya ulaşılabilecekleri, Müslümanlarla birlikte hareket etmeleri gerektiği hatırlatılmış, inananlara da psikolojik açıdan destek verilmiştir. Netice itibarıyla müşriklerle somut mücadele hicret sonrasında başlayacağından hareketle, ilgili ayetlerdeki mesajların, hicret sonrasına hazırlık anlamı taşıdığı anlaşılmaktadır.

2.11. Rumların Galibiyet Haberinin verilmesi

Hicret öncesi dönemde nâzil olan Rûm suresinde, Bizans'ın yakın tarihteki bir yenilgisinden bahsedilmekte ancak birkaç yıl içerisinde galip gelecekleri müjdelenmektedir:

“Elif, Lam, Mim. Rumlar en yakın bir yerde yenildiler. Onlar bu yenilgilerinden bir kaç yıl sonra galip geleceklerdir. İş, eninde sonunda Allah'a aittir. İşte o gün, inananlar, istediğine yardım eden Allah'ın yardımına sevineceklerdir. O güçlüdür, merhametlidir.”¹²⁸

Rumların yenilgiye uğradığı bu savaşın 601 yılında İran'la yaptıkları ve kaybettikleri savaş olduğu ifade edilmiştir. Müşrik Arapların bu duruma sevinmeleri, dönemin Ehl-i kitap unsurları arasında huzursuzluğa sebep olmuş, vahiy böyle bir ortamda hep kitap ehline hem de aynı ilahi kaynağa dayanan dinin mensupları olmaları sebebiyle Müslümanlara destek ve moral olması amacıyla Rumların birkaç yıl içerisinde galip gelecekleri müjdesini vermiştir. Kur'an'ın haber verdiği bu hadise 628 yılında gerçekleşmiş ve Bizans İmparatoru Heraklyus, II. Hüsrev'i öldürerek Sâsânîler'i yenilgiye uğratmıştır.¹²⁹

Bu olayın önceden haber verilmesi, özellikle Mekke son dönemlerinde onlara yönelik özel hitaplar ve bu sayede iman etmeye teşvik edilmeleri konusunda Ehl-i kitap grupları açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Kur'an böylesine önemli bir bilgiyi önceden haber vererek, hem Kur'an'ın hem de Hz. Peygamber'in risâletinin doğruluğunda şüphe olmadığını vurgulayarak, Ehli- kitap'ın müşrikler tarafında değil Müslümanlar tarafında olmaları gerektiğini net bir şekilde ifade etmiş olmaktadır.

2.12. Ehl-i Kitap'ın İnananlarıyla İlişkilere Dair İlkeler

Hicret öncesi dönemde vahiy, Ehl-i kitap'a yönelik uyarı ve yönlendirmelere ek olarak, Müslümanları da bu konuda hassas davranmaya teşvik etmiştir. Onlarla iyi geçinilmesine yönelik bu tavsiyelerden biri şu şekildedir:

“İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün ve deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur. İşte biz kitabı sana böyle indiriyoruz. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ederler, şunlardan da (müşrikler) ona inananlar var. Ayetlerimizi kâfirlere başkası inkâr etmez.”¹³⁰

Ankebût suresi, hicretin fiilen başladığı zamanlarda indirilmeye başlanmıştır.¹³¹ Mekke dönemi sonlarına gelindiğinde Kur'an, Müslümanlar için dönemin geneline uygun bir üslup belirlemekte ve Ehl-i kitap'a karşı nasıl davranılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Buna göre Ehl-i kitap'ın, Müslümanların karşısında yer alan grupları dışarıda bırakılarak inananları ile iyi geçinilmesi öğütlenmiş, kaynağı aynı olan din mensupları olduklarının hatırlatılması istenmiştir.¹³²

128 Rûm, 30/1-5.

129 Detaylı bilgi için bk. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib (Suud: Mektebetü nîzâr Mustafa el-bâz, 1419), 9/3086-3088; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/66-73; Esko Naskali, “İran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/394-395; Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, 4/290-291.

130 el-Ankebût 29/46-47.

131 Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, 2/466-467.

132 Bu doğrultudaki diğer ayetler için bk. el-En'am: 6/114; er-Ra'd 13/36; el-Kasas 28/52-53; eş-Şûra 42/13; el-Müddessir 74/31.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerim, yirmi üç yıllık bir süre içerisinde farklı muhataplara ve olaylara göre hitapta bulunmuştur. Kendine has bu üslup nedeniyle Kur'ân'ın doğru anlaşılması da hangi ayet ve sûrenin ne zaman indiğinin ve hangi muhataplara hitap ettiğinin bilinmesi ve nüzûl-siret bağlamında okunmasıyla mümkün olabilir.

Sayısal anlamda sûrelerin büyük çoğunluğunun nâzil olduğu Mekke dönemi, kendi içerisinde pek çok kırılmanın ve bu doğrultuda vahyin hitap şekillerinde değişikliklerin yaşandığı zaman dilimidir. Mekki Kur'ân vahyi anlaşılırken, özellikle bu kırılma dönemlerinin dikkate alınması da aynı şekilde önem arz etmektedir. Zira ilk Mekke dönemi ayetleriyle son dönem ayetlerinin içerik ve muhataplar açısından farklılaştığı görülmektedir.

Çalışmamızın temelini teşkil eden son Mekke dönemi sûreler ile bu sûrelerde ele alınan konular, hicret hazırlıkları ve hicret sonrası Müslüman toplumun teşekkülü anlamında önemli içeriklere sahiptir. Bu içeriklerden biri de zaman içerisinde artan müşrik Arap-Ehli kitap birlikteliğinin yanlışlığına yapılan vurgular ile Ehl-i kitap halka yönelik yapılan özel manadaki hitaplardır.

Kaynaklarımız risâletin Mekke döneminde sayıları az da olsa Ehl-i kitap azınlık bir grubun varlığından bahsetmekte, bunlara ilave olarak gerek ticaret gerekse Hz. Peygamber'in risâletini duyup öğrenmek amacıyla Mekke'ye gelen Ehl-i kitap müntesiplerinin olduğunu teyid etmektedir. Döneme ait ayetlere bakıldığında ise Hz. Peygamberle Ehl-i kitap arasında somut ve güçlü bir ilişkinin olmadığı, ancak doğrudan ya da dolaylı olarak bu gruplara hitap edildiği anlaşılmaktadır. Bundan hareketle, Ehl-i kitap gruplar ve özellikle de Yahudilerin Mekke döneminde İslam'ı duyup ilgilendikleri, müşrik Araplarla geçmişe dayanan bir yakınlıkları olduğu, Arapların, bilgi ve kültür açısından onları kendilerinden üstün gördükleri Yahudilere saygı besledikleri anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in bildirdiği hükümlerin müşrik ve Yahudi toplumlarının ortak hareket tarzı olan ticaret ve güç birliğine zarar verecek içeriğe sahip olduğunu düşünen bu gruplar, birlikte hareket ederek peygamberin ve Müslümanların karşısında yer almış, sözlü veya fiili saldırılarda bulunmuşlardır.

Mekke dönemi ve özellikle de hicret öncesinde nâzil olan sûre ve ayetlere bakıldığında, Ehl-i kitap'a karşı yumuşak bir üslup sergilendiği, inananların onlarla iyi geçinmelerine yönelik tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir. Bu amaçla; onlara, atalarına verilen nimetler hatırlatılmış, atalarının yaptığı hatalar anlatılarak benzer hatalara düşmelerini konusunda uyarılmış, bütün peygamberlerin getirdiği hükümlerin ortak olduğu, Kur'ân'ın, İsrailoğulları'na indirilen kitapları doğrulayıcı olduğu özellikle vurgulanmıştır.

Bunlara ilave olarak, Ehl-i kitap'tan Hz. Peygamber'e inananların değeri ön plana çıkarılmış ve diğerlerinin de inanması teşvik edilmiştir. Ehl-i kitap'ın en güvendiği kişiler olan âlimlerinin Kur'ân'ın doğruluğundan emin olduklarına dikkat çekilerek hem Yahudilere hem de müşrik Araplara karşı önemli bir delillendirme yapılmıştır.

Mekke son dönemi ayetlerde öne çıkan bir üslup özelliği olarak soru-cevap yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda Kur'ân'ın, Allah'ın hak sözü olduğunu göstermek amacıyla özellikle Hz. Musa hakkında Ehl-i kitap'a bir takım sorular sorulmuştur.

Benzer şekilde hem Yahudileri inanmaya teşvik etme hem de müşriklere karşı bir delil olması amacıyla, müşriklerin bilmedikleri bazı konuları Yahudilere sorarak gerçeği öğrenmeleri istenmiştir. İsrailoğulları'nın şüphelerini gidermek ve yanlış tutumlarına dikkatlerini çekmek amacıyla kendileri tarafından sorulan sorulara da cevaplar verilmiştir.

Ehl-i kitap müntesiplerinin lehine olarak bu dönemde vahyin en somut emirlerinden biri de Müslümanlara, kitap ehli gruplarla iyi geçinilmesinin tavsiye edilmesidir. Ehl-i kitap müntesiplerine yönelik olarak hicrete yakın bir dönemde gerçekleşen bu uyarıların hicret sonrası oluşacak olan İslam toplumunun psiko-sosyal açıdan teşekkülüne hizmet ettiğini düşünmek mümkündür. Zira bu uyarılar, hem inananlar hem de Ehl-i kitap ve müşrik muhataplar açısından zihinsel bir değişime işaret etmektedir. Bahsi geçen bu gruplarda kabul edip etmemelerine bakılmaksızın gerçekleşen bir anlayış söz konusu olmuştur ki o da; Müslümanlarla Ehl-i kitap'ın kaynağı aynı olan din mensupları olduğu, müşriklerin de ortak düşmanları olduğudur. Bu uyarıların Ehl-i kitap cenahında ne kadar kabul gördüğü tartışılabilir olsa da bahsi geçen uyarıları dikkate alarak Hz. Peygamber ve Müslümanların yanında yer almayı tercih edenlerin olduğu da bir gerçektir. Aynı uyarılar, hicret sonrasında Müslümanların, beraber yaşayacakları kitap ehli toplumlara bakışını netleştireceği gibi, onlardan Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e iman edenlere karşı sevgi ve merhamet beslemelerinin de alt yapısını oluşturmuş olacaktır. Diğer bir husus da tarih boyunca vahiy karşısında benzer olumsuz refleksler gösteren ilgili grupların, aynı tür karşı koyma reflekslerini devam ettirme ihtimallerinin olduğu ve Müslümanların bu bilinçle hareket etmeleri gerektiğine dair mesajlar olarak da düşünmek mümkündür.

Kaynakça

- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-sebi'l-mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atiyye. I-XVI. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415.
- Arslan, Yahya. "Hacla İlgili Âyetlerin Tedricilik Açısından Değerlendirilmesi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (Nisan/April, 2024), 103-128.
- Arslantaş, Nuh. "Hz. Peygamber'in Çağdaş Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler". *İstem* 11 (Aralık 2008), 9-46.
- Arslantaş, Nuh. *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2024.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Asr-ı Saadet'te Yahûdilerle İlişkilere Genel Bir Bakış". *Diyanet İlmî Dergi Özel Sayı* (2003), 433-452.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saadet'te Yahûdiler". *İstem*, Yıl:2, sy, 4, 2004, 107-130.
- Bolay, M. Hulûsî. "Asrı Saadette Yahûdiler". *İslam Medeniyeti Dergisi* 1/2 (Eylül 1967), 23-24.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmu'l-Kur'an-Siyer Eşliğinde Kur'an'ı Anlamak*. Trc. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2014.
- Cevâd Alî. *el-Mufasssal fi târihi'l-Arabî kable'l-İslâm*. y.y.: Dâru's-Sâkî, 1422.
- Çonkor, Burhan. *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Sürelerin Tahlili*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Çonkor, Burhan. "Sürelerin Belirli Dönemlere ve Olaylara İzâfesi". *Dini Araştırmalar*, 19/20-06 (Haziran 2016), 129-152.
- Çonkor, Burhan. "Bazı Olumsuz Karakterlerin Yahudi ve Hıristiyanların Çoğuna Nispet Edildiği Ayetler". *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, sayı: 20, s. 305-333.
- Derveze, Muhammed İzzet. *Sîretü'r-rasûl - Kur'an'a Göre Hiz. Muhammed'in Hayatı*. trc. Mehmet Yolcu. 2 Cilt. İstanbul: Düşün Yayınları, 2012.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Esko Naskali. "İran". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 22/394-395.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnusîyye, 1984.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Suud: Mektebetü'nizâr Mustafa el-bâz, 1419.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî. *es-Sîre*. Thk. Mustafa es-Sakâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhâfiz eş-Şebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-türâsî'l-Arabî, Beyrut ts.
- İbn İshâk, Ebûbekir b. Muhammed. *Sîretü'İbn İshâk*. Thk. Muhammed Hamidullah. y.y.: ts.
- İbn Kesîr, İmâdu'd-dîn Ebû'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*. Y.y: Dâru'l-fîkr, 1414.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1993.
- Harman, Ömer Faruk, "Tefsir Geleneğinde Yahûdilere Bakış", *Türkiye Dinler Tarihi Derneği yay*, sayı, 4, 2004, 119-126.
- Heyet. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Hz. Muhammed Devri)*. Redaktör Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Heyet (Hayreddin Karaman ve Diğerleri). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. I-V. Ankara: DİB. Yayınları, 2007.
- Kilinçli, Sami. *Mekkî Surelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap İle İlişkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Kilinçli, Sami. "Mekkî Surelerde Mü'minlerin Ehl-i Kitap İle İlişkileri", *bilimname*, XXII, 2012/1, 251-273.
- Kitâb-ı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit, Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil*. İstanbul: Kitap-ı Mukaddes Şirketi, 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Berdûnî, İbrâhîm Atfîş. Kâhire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1384.
- Küçükkaşçı, Mustafa Sabri. "Mut'im b. Adî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020. 31/402.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. trc. Komisyon. İstanbul: İnsân yayınları, 2002.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Ahmed Ferîd. I-III. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- Özsoy, İsmail. "Faiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. 12/110-126.
- Râzî, Fahreddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb- et-Tefsîru'l-kebir*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, 1420.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman. *Lübâbü'n-nukûl fi Esbâbi'n-nuzûl*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Y.y.: Müessetü'r-Risâle, 1420.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed. *el-Câmiu's-Sahih*. Medine: Mektebetü's-selefiyye, 1964.
- Üzüm, İlyas. "Kehf Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2022. 25/188-189.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Esbâbü'n-nüzûl*. thk, Kemal Besyûni Zağlul. Beyrut: B,y., 1411.
- Yılmaz, Bedriye. "Erken Dönem Kur'an Tefsirlerine Göre Medine Yahudilerinin Kimlik ve Geleneklerine Genel Bir Bakış". *Milel ve Nihal*, 18/1, (2021), 67-96.
- Yılmaz, Bedriye. *Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2021.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki ğavâmizi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

Extended Abstract

This study examines the Qur'an's address to the Ahl al-kitab, especially the Jews, in the last three years of the Meccan period, which corresponds to the pre-Hijrah period. The correct understanding of the universal messages of revelation through the different interlocutors of the period depends primarily on the correct determination of who the relevant interlocutors are. For this purpose, the first step is to determine when the verses and suras were revealed. However, from the point of view of the Meccan period of the revelation, the fact that the transmission of information was not as systematic as in the Medinan period due to the unfavorable conditions of the period makes it difficult to determine the exact date of the verses and suras revealed before the hijra. Another issue is that the messages of the divine word are not limited to the time in which the verses or suras were revealed. The addressees of the messages in the verses revealed on any event or situation are those who lived in that period, and at the same time, the relevant messages are binding for the addressees in similar situations until the Day of Judgment. From this point of view, the Qur'an's messages to the pre-Hijrah Ahl al-kitab groups contain content mostly for the post-Hijrah period. Because the period when the relations with the related groups started in a concrete and intensive way is the Medinan period. Although the Prophet and the Muslims' confrontation with the Ahl al-kitab societies corresponds to the Medinan period, there are verses in which the Ahl al-kitab are directly or indirectly addressed from the early years of the prophethood. In addition, by the end of the Meccan period, the communication between the Arabs and the Jews and their opposition to the common revelation was a matter that the Qur'an took into consideration. The Qur'an's addresses to the Ahl al-kitab in various ways before the Hijrah and especially in the period close to the Hijrah caused disputes as to whether the groups concerned were inhabitants of Mecca or not. Based on a small number of examples, it is claimed that there were Ahl al-kitab groups in Mecca, albeit a minority in terms of number, but it is difficult to find clear information about the direct communication of the Prophet and Muslims with the groups in question during this period. Due to the scarcity of concrete and clear examples, the Ahl al-kitab groups did not seem to be a direct interlocutor in the pre-Hijrah period, but they communicated with the believers indirectly through the polytheist Arabs. The most important point of Arab-Jewish communication and interaction was the fact that Arabs and Jews were engaged in trade, the fairs organized in Mecca, and the active role of the Jews, especially among the Ahl al-kitab, in these fairs. The followers of the Ahl al-kitab, who heard the verses revealed through the aforementioned interaction, albeit indirectly, developed a reflex against the divine messages. This attitude they displayed was mostly negative. Since they could easily manipulate the polytheist Arabs, they also supported their resistance to Islam in the background. Attempts such as asking them to pose various questions to the Prophet from time to time can be considered as developments in the background of revelation's addressing them. Revelation's intervention in this situation was to remind the Jews that their religion and prophets came from the same source as the Muslims and that they should be on the side of the Muslims, not the polytheist Arabs. In this respect, one of the messages given to the Ahl al-kitab groups through the Jews was to remind them of the oppositional attitudes of their ancestors towards the prophets sent to them and to prevent them from falling into similar mistakes. Another divine discourse that serves as a warning is the reminder of the blessings given to the Children of Israel. In addition, they are reminded of the common foundations of the divine religions, and as a manifestation of this fact, the Qur'an is emphasized as a confirmation of the previous books. By pointing out the existence of Jewish scholars among the Ahl al-kitab, who were in a similar situation to those who believed in the Qur'an and the Prophet, evidence was brought from within themselves for their wrong attitude towards revelation. From time to time, this awareness-raising was continued by asking questions and giving answers. The questions posed by the Ahl al-kitab, especially the Jews, to the Prophet through the polytheist Arabs were answered. Similarly, sometimes the polytheist Arabs were directed by revelation to ask questions to the Jews. The information that the Greeks, the Ahl al-kitab, will be victorious can also be evaluated in this regard. The fact that the Qur'an forewarned the relevant societies of extremely important and valuable information emphasizes that there is no doubt about the accuracy of both the Qur'an and the Prophet's mission of prophethood. In addition, this news, which is of the nature of good news, makes it clear that the Ahl al-kitab should be on the side of the Prophet and the believers, not on the side of the polytheists. It is possible to see the fact that these and similar addresses to the Ahl al-kitab started to be seen more clearly, especially in the pre-Hijrah period, as a consciousness-raising that the Ahl al-kitab groups should not be on the side of the polytheists in the tension that would increase after the Hijrah. This is because giving these messages at a time when emigration seemed to be a clear way out can be considered as consciousness-raising about the post-emigration period. In summary, when the relevant verses are evaluated, it is understood that the interlocutors of the period were made aware of their roles in the Islamic society that would be formed after the hijrah in various ways, and especially Muslims were informed to get along well with the believers of the Ahl al-kitab groups, taking into account the same common features. In addition to this, it is also possible to think of this as a message that the Ahl al-kitab groups, who in the past took a negative stance against the divine messages and the

prophets who brought these messages, are likely to take a similar stance against the revelation, and that the Prophet and his followers should act with this awareness. In our study, we will analyze the verses that we have previously identified and which correspond to the pre-Hijrah period, and evaluate the messages given to the Jews specifically about the post-Hijrah period.